

אבן-מזוזה שומרונית מכפר ביל"ו

מאת

י. בן-צבי

מנהל מחלקה העתיקות, מר שמואל ייבין, הויאל בטובו להמציא לידי לפיבקשתי, העתקה של כתובה שומרונית החקוקה על לוח-שיש שנתגללה, מקרוב. המקור שמור במחלקה-העתיקות של ממשלה ישראל בירושלים. שברי האבן הללו נמצאו בתחום אבני פסיפס, בשעת חפירת חullah שנחפרה לאורכו של כביש, למערב של כפר ביל"ו, אגב בנייתו של בית-החולות על שמו של אליעזר קפלן ז"ל. מר ייבין המציא לידי גם העתק מדו"ח קצר שנכתב על-ידי מר יעקב עורי, המפקח על העתיקות מטעם המחלקה, שלוידו מסר מר יעקבי, שהיה במקום החפירות בשליחותו של העтон "דבר", את הלוחות ושברי הלוחות שמצא בתחום שף העפר של התעלות הניל. עדין לא נעשתה חקירה יטודית במקום החפירה. ורק לאחר שתיערכ חקירה כזו מטעם המחלקה, אפשר יהיה לקבוע, אם הלוח שהכotta בתפקיד השומרונית החקוקה בו שייך לבניין הקדום שהיה במקום, או שהובא למקום אחר, וגם אפשר יהיה לקבוע יתר דיווק את זמנו של הלוח והכתובות שבו. מר י. עורי הוסיף והודיעני במכtab מיום ה' בסיוון תש"יד את הדברים האלה:

1. הכתובת נתגלתה בתחום תעלת-ביבוב מצד הכביש הראשי המוביל מכפר ביל"ו לרחוותה, למערכו של הכפר, מצד הכניסה לפרדס גולדברג.
2. הלוח נתון בתחום רצפת פסיפס גס, שקוביותו גדולות ופנוי כלפי מטה, ומשמש ככל הנראה בשימוש-משנה לצורך בדק הרצפה. לא נעשתה חפירה מושלמת סביר למקומות התגלית, ואולם מן המעת אשר נחשף בתחום התעלה ניתן לשער, שהרצפה השתיכה למתקן תעשייתי (?) מסוים, שעסיק בנוולים, כגון בריכת מים, בית הבד וכדומה.
3. מפני קרבת המקום לאזור עתיק, המשתרע על פני גבעה מעבר לכביש עד למגרשים האחוריים של כפר ביל"ו מצד צפון, אפשר להניח שモזיא הלוח הוא מאثر זה.
4. הערכבים מכבר עקרים (עקרון) שבבסיסה זו קראו למקום בשם "חרבת

אל עצמירה", שmobeno "חוּרְבַת הַצְפָרִים", אבל אין טעם להבין שם זה כפשוטו. השם הערבי מראה בודאי במקורה זהה, כמו במקרים אחרים, שיבוש לכינוי אחר, שהכיל אף הוא את האותיות צ' ר' פ', כגון "צְרָפְתָה" "צְרִיפְין" וכדומה, הקשור בציירוף, שהוא משליח-יד עיקרי ונפוץ של השומרונים בתקופה העברית.

5. מתוך סקירת החרסים המרובים שעל פני הגבעה, אפשר ליחס את יסודו של היישוב באתר זה לתקופה העברית — מרובים החרסים המזוגגים מהמאה ה"ב – ה"ד. חפירה שיטית וvae היהתאפשרת לקבוע בither דיווק את סדר שכבות היישוב ואת משך הזמן שנתקיים (הישוב) במקום זה. ואננס "צְפָרִיה" (סמן ליאזר), וצְפָר וצְרִיפְין – צְרָפְתָה – הסמכים לבית-dragoon של רملה, נודעו כמקומות-יישוב של שומרונים עוד בימי סולימאן בן עבד-אלמליך מבני אומיה, שיסד את רملה בש' 716. רملה נועתה בקרוב מטרופולין של ארץ-ישראל. העיר וסביבתה משכו אליהן תושבים חדשים מכל העדות, ובתוכם יהודים, ربנאים וקראים, וגם שומרונים. אף מוצאים אנו כבר בתקופה הביזנטית יישוב שומרוני עירוני וכפרי בכל הסביבה של לוד, רملה, יבנה, אשקלון ועזה. יישוב זה הוסיף להתקיים בכל המקומות הללו, וביחוד בסביבת רملה – יבנה, גם כל ימי התקופה העברית, ואף בימי הצלבנים עד סילוקם של אלה מן הארץ. לאחר מכן לא מצאנו עוד בסביבת יבנה-רملה-אשקלון סימנים וdaeim של יישוב שומרוני.

זה תוכנה של הכתובת (ציור 1):

שרה א':	בראשית בראש
" ב':	אלhim אנכי
" ג':	יהוה אלהיך
" ד':	לא יהיה לך
" ה':	אלhim אחרים

האותיות חוקקות באבן חקיקה עמוקה למדי, ונשמרו יפה כמעט כולם, ובע"פ שהלווח שבור לאربעה שברים עליה בידם של אנשי מחלקה העתיקות לחברם ולאחותם כהלה, וכל הכתובת נקראת בלי קושי. האבן היא כאמור לוח של שיש, שהוא חומר מצוי לרוב בחורבות אשקלון, עזה ויפו, שהוא שם ארמננות הבניינים מתקופה הורדוס והרומאים.

צייר 1

רוחבו של הלוח 42.5 ס"מ., ואורכו 38 ס"מ., ובו עשר שורות, כל שורה בת תשע אותיות במוציא. צורת האותיות קדומה למדי, בדומה לכתובות החוקות באבן מן התקופה העברית ואף מוקדם לה — מן התקופה הביזנטית המאוחרת.

תוכנה של הכתובת — עשרה הדרות, ודבר זה מעיד שנועדה לשמש "מזווה", ליד הדלת או השער של בית-כנסת, או אף של בית פרטיו. שונה פירושם של השומרונים מפירוש המוסרעה שלנו לכトוב: כידוע, שונה פירושם של המושגים "על מזות" — כפשטן, וככתבם על מזות ביתך ובשעריך". אנו מפרשים "על מזות" — כפשטן, והשומרונים — בדרך השאלה. קלומר לא על גבי מזות הדלת ממש, אלא על-ידי הולת או השער. אף אין הם נוהגים לכתוב את ה"מזווה" בצורת מגילה של קלף אלא חורתים אותה באבן — וכן מנהגם בשכם ובשאר מקומות, עד היום.

והעיקר — השומרונים לא קיבלו את תוכנה של המזווה שלנו (פרשיות שם — והיה אם שמו²). אלא בחרו לצורך זה בעשרות הדרבות דוקא. ויש שם חורותם ב"מזווה" את "עשרה המאמרות" שבהם נברא העולם. דוגמאות מאבניהם מזווה שעשרה הדרבות חרותות עלייהן — מרובות הן; קצרן הביא מונטגומירי בספרו על השומרונים¹), וקצתן הוספה בספריו ובמאמריהם שפרסמתי בעניין זה².

עניין עשרה הדרבות ומרכזם המרכזי בעבודת הקודש של דת ישראל ראוי למחקר מיוחד, וכבר עסקו בכך כמה חוקרים, ואילו כאן לא אגע בו אלא בדרך אגב, לפי צורך הנידון לפנינו.

אין ספק שבימי הבית נהגו אבותינו לכרוך את קריאת עשרה הדרבות עם קריאת שם, ורק בתקופה מאוחרת יותר ביטלו מנהג זה "מןני תבעות המינים", שלא היו אמורים — אלו לבדם ניתנו למשה מסיני. (דברי הרמב"ם בפירושו לשנה תמיד, ראש פרק ה). וכן מצאו ברכות י"ב: "זוקרין עשרה הדרבות, שמע והיה אם שמו³ וכו', א"ר יהודה אמר שמואל: אף בגבולין ביקשו לקרות כן, אלא שכבר ביטולם מפני תרעומת המינים וכו'".

ושמא מכאן מקום לסבירה, שבאותה תקופה, קודם שנקבע נוסח המזווה לדורות, היו גם היהודים כותבים במזווה את עשרה הדרבות בצדן של פרשיות שם — והיה אם שמו³), ובכך יסודו של המנהג הנוגה אצל השומרונים עד היום.

لتיאור הכתובת גופה יש להעיר, שרובן של הכתובות מסווג זה ניתנו בקיצורי פסוקים ובראשי-תיבות. וטעמו של דבר נראה בנסיבות המקום — ומכחינה זו אין כתובות כפר ביל"ו שונות משאר בנות סוגה. ועוד צד שווה ברוב הכתובות מסווג זה, שכותבותهن ברישול. גם בכתב היד כפר ביל"ו וגם בכתב היד יבנהanno מוצאים השמות של אottiota, וביחד סיורים וחילופי אותיות כגון: "לא תנף" במקום "לא תנאף"; "לא חרצא" במקום "לא תרצה". וכמה דברות הושמדו לגמרי. במקרה או

J. A. Montgomery, *The Samaritans*, Philadelphia 1907. (1)

(2) עי' ספר השומרונים, וכו', תל אביב. תרצ"ה, ע' 249 וכן ידיעות, כרך ג'

ע' 1-6; שם ע' 131-133 וכן שם י"ג (תש"ז), ג"ד, ע' 166-168, וגם מאמרי גנווי שומרון, סיגני, כרך ט'.

(3) אין זו אלא השערה, ומכל מקום כבר מצאנו בಗזיות ים המלח קלפים של מזווה

שכאו בהן הפרשיות המקובלות מדורות, ולא עשרה הדרבות.

שלא במקורה הושמו בכתובות כפר ביל"ו מצוות עשה דוקא, דהיינו "שמור את יום השבת"; "כבד את אביך ואת אמך". בכתובות יבנה באו שתי הדרות הללו, וכנגד זה חסירה ביבנה הדобраה "לא תעשה לך פסל". ובכתובות אחרת, בו שבמסגרת הירוק בשכם, חסירה דברת "לא תשא". שינויים אלה מכתובות אחרות לחברתה מוכיחות, שאין לנו עסק בשינויי נוסח של הדרות, אלא שמתוך רשלנותו השמיתו הספרים מה שהשמיטו, ולהינט נבקש טעם לדבר, מפני מה הושמטה דברה מסויימת בכתובות אחת ונשמרה בכתובות אחרת. כנגד השמות הלו נוהגים השומרונים להוסיף בכמה כתובות (וכתובות יבנה בכלל זה) גם את הדברה השומרונית האחרונה: "והקמת את האבניים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום בהר גוזים", שהם מצטרפים אותה למןין עשרת הדרות גם בספר התורה שבנוסח השומרוני.

הדבר המתמיה בותר בכתובות כפר ביל"ו הוא הפסוק "בראשית ברא אלhim", שבו היא נפתחת. פסוק זה אינו שכיח בשאר אבני-מזווה שנתגלו עד עכשוו, חוץ מזו שנמצאה לפני כ-80 שנה ע"י יעקב שלבי השומרוני ליד המסגד הירוק בשכם. ששימש לפנים כנשא שומרונית⁴), אלא שבכתובות היה באו כל עשרה הARRANTOT⁵ שבהם נברא העולם, ואילו כאן פסוק זה יתום הוא. האבן שנמצאת ליד המסגד הירוק, נמכרה על-ידי מוצאה לנדרון, ושם היא שמורה במוזיאון, ומונטגומירי פרסם את תוכנה בספריו הנ"ל. מחת מתשיבותה נביא את תוכנה כאן:

א : בראשית : ברא : אלהים : ויאמר :

ב : אלהים : יהיה אור : ויאמר : אלהים :

ג : יהיה רקייע : ויאמר : אלהים : יקוו :

ד : המים : ויאמר : אלהים : חדשא :

ה : הארץ : ויאמר : אלהים : יהיה :

ו : מאורות : ויאמר : אלהים : ישרצו :

ז : המים : ויאמר : אלהים : תוכזיא :

ח : הארץ : ויאמר אלהים : נעשה :

⁴ ע"י מונטגומירי בספרו הנזכר לעיל ע' 274, המצטט את רון, וכן M. Lidzbarski

.Hanb. d. Nordsemit. Epigraph. Weimar 1898, p. 440.

⁵ לא מצאנו בתורה אלא תשעה מאמרות (לשונות "ויאמר") וכבר עמדו רוי' על כך נפירושיהם לאבות פ"ה ואמריו, ש"בראשית ברא" גם הוא אמר, ככלומר שכונת הקטוב לומר שבירת השמים והארץ אף היא לא נשעתה אלא במאמרו של הקכ"ה, אם כי לא נאמרה בה "אמירה".

ט : אדם : ויאמר אלהים : הנה נתתי:
 י : לכם : וירא : אלהים : את : כל : אשר :
 יא : עשה : והנה : טוב : מאד : ויאמר : אני:
 יב : אלהי : אבותיך : אלהי : אברהם:
 יג : ואלהי : יצחק : ואלהי : יעקב :

יד : יד ; יהוה : יהוה : אל : רח | ום ו | חנן : קומה : יהוה :
 האותיות שכתובות כפר בילוי ברורות ושלמות, כאמור, אָף-עַל-פִּין
 קשה לקבוע על פייה את זמנה של הכתובת. יתכן שהיא מן התקופה
 הביזנטית מימים שקדמו לאסלאם; שהרי מדברי ימי השומרונים בארץ
 ידוע שבחוֹף עזה, אשקלון ויבנה היה בסוף התקופה הביזנטית יישוב
 שומרוני צפוף, עירוני וחקלאי, לצד של יישוב חקלאי נוצרי, ואך יישוב יהודי,
 במאמרי על כתובות יבנה⁶) כבר עמדתי על הצד ההיסטורי של יישוב
 השומרונים בחבל עזה בתקופה שלאחר חורבן הבית — בימי הרומים,
 הביזנטים והערבים, ולשם בירור זמנה של הכתובת הנידונה אביה כאן
 את הדברים בקיצור.

לפי עדותו של פטרוס האיברי, האפיקופוס של מאום, היא נמלת
 של עזה (בשנות 457-488), הייתה כל העיר יבנה ונמלת מושבים שומרוניים⁷⁾.
 ובאותם הימים אף נעתה יבנה מרכז חשוב למסחר בתבואת, שהיא
 כולו בידי השומרונים. מתקופה מאוחרת יותר — מזמן הכיבוש המוסלמי,
 anno למדים שהישוב השומרוני היה לא רק עירוני אלא גם כפרי. כשהנו
 המוסלמים את פטראיקוס בן ירדן 12 מיל למוזחה של עזה, וכבשו את
 הארץ, ערכו הכבושים מטבח ל-4000 חקלאים נוצרים, יהודים ושומרונים,
 שניסו לעמוד על נפשם ולהגן על אדמתם⁸⁾. אבל גם אחר הטבח הוה
 לא פסק היישוב השומרוני ביבנה ובסבירתה. ההיסטוריה הערבית יעקובי
 (מת בש' 891 לסה"נ) מזכיר, שבזמנה ישבו שומרונים לא רק בשכמ, אלא
 גם ביבנה וברמלה. וSION לכך אנו מוצאים גם במקרים היווניים וגם
 בשומרוניים ובס' התולידת, היא הכרוניקה השומרונית שנתחברה במאה
 הי"ב לסה"ג.

(6) הערות לכתחות השומרונית מבנה, ידיעות החברה העברית לחקרת א"י

שנה י"ג (תש"ז), ג"ד, עמ' 166-168.

(7) עי' Clermont Ganneau, Arch Researches, II, p. 90.

(8) עי' ס' היישוב א', עמ' 114.

אף היה יישוב שומרוני בסביבה ההייא: בעזה, באשקלון ובנמליהן. ר' בנימין מטודילה מצא באשקלון לפני כיבושו של צלאח אלדין כ-300 משפחות מן השומרונים. הרי שהידיעות הספרותיות מסייעות לעדותן של כתובות החרותות באבן, שיישוב השומרונים במחוזות אשקלון ועזה נתקיים בתחום העברית המאוחרת ובימי הצלבנים, כמו שנטקיים בתחום הקדומה בימי הביזנטים ובזמן הכיבוש הערבי.

משאר המקומות הסמוכים, שידוע לנו על יישוב שומרוני שהיה שם בתחום שקדמה לעליית המונגולים, יש להזכיר את רמלה ואת סביבותיה: ביתה-דגון, צrifין (או צרפთ-צרפנד) וצפירה⁽⁹⁾.

על היישוב השומרוני ברמלה ידוע לנו גם מפי סופרים ערבים, וגם מתוך הcroniques השומרוניות: בלאדיורי מספר, שהארון אלרשיד הושיב פלחים שומרוניים רבים בסביבות רמלה (בלאד'ורי עמ' 88), ויעובי מוסר שהדרמי שברמלה שומרונים הם (יעקובי ש' 891). בcronique השומרונית "הтолידה" מסופר על שומרונים ששירתו בשרות גבוחות ברמלה והיו שליטים וגובי מסים תחת שלטון הפטמים. כגון התקוי בן יצחק אנדרטה ובניו וצאצאיו וצאצאים עברו לבסוף לעזה וכוכו.

על בית-דגון של רמלה מעדים גם יעובי וגם מקדי, שהוא היהת עיר שומרונית בזמנם, ועל צרפת-צרפנד תשקילים שבספרייה-תורה שומרוניים (במאה ה'ג וה'ד); וכן על צפירה ידוע מהtolide, שהוא שם יישוב שומרוני באמצעות המאה ה'ב.

כנגד זה אין בכלל מחוז רמלה שום עקבות ליישוב שומרוני מאוחר יותר — מן הזמן שלאחר עליית המונגולים.

מכל הפרטים האלה חיזוק להנחהנו, שבניני בית-כנסיות ובתים פרטיים שנמצאו אבני-מזווה שלהם, שייכים, בכלל הנראה, לתקופה העברית המוקדמת, ואולי גם לתקופה הביזנטית, ובכלל אונן מאוחרים מתקופת הצלבנים ועליית המונגולים.

(9) עי' ספר השומרונים, עמ' 95-99.